

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

На протязі ХХ століття десятки й навіть сотні українських письменників піддавались жорстоким репресіям з боку комуністичного режиму – від перших пореволюційних років і аж до часів горбачовської перебудови. Їхня творчість ставала об'єктом численних інсинуацій і фальсифікацій, або ж просто замовчувалась. Така доля судилась і Людмилі Михайлівні Старицькій-Черняхівській (1868-1941), що була донькою класика вітчизняного письменства Михайла Петровича Старицького та матір'ю талановитої поетеси Вероніки Олександрівни Черняхівської-Ганжі, замордованої енкаведистами. Сучасниця й близька подруга Лесі Українки Л.Старицька-Черняхівська залишила по собі немеркнучий слід у царині національно-культурного відродження рідного краю. Вона була драматургом і поетесою, прозаїком і публіцистом, перекладачем і літературним критиком, театрознавцем і мемуаристом, активісткою київської “Просвіти” й співробітницею журналів “Киевская старина”, “Русская мысль”, “Русское богатство”. Творчий шлях письменниці являє собою надзвичайно яскраву сторінку в історії України та її культури і, безперечно, заслуговує на вивчення як у вузах, так і в загальноосвітніх школах.

Людмила Старицька-Черняхівська виховувалась в атмосфері любові до рідної мови, набутків національного мистецтва, фольклорних перлин. Цим вона завдячувала насамперед батькові Михайлові Петровичу, разом з яким дбала про розвій українського професійного та аматорського театру, поповнювала його репертуар. Не можна не відзначити й благодірного впливу родича – видатного композитора Миколи Віталійовича Лисенка.

У співавторстві з батьком письменниця створила такі прозові полотна, як “Перед бурею”, “Руїна”, “Останні орли”, “Розбійник Кармелюк”. Як епік вона запропонувала читачам свої твори “Діамантовий перстень”, “Мрія”, “Жива могила”, “Навіщо”, “Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами”, як драматург – п'єси “Сапфо”, “Гетьман Дорошенко”, “Іван Мазепа”, “Милость Божа”, “Останній сніп”, як поетеса – “Заспів”, “Великий похорон”, “В небі високім”, “Хтось приніс мені нарцис”, “Без свічок, без кадил і без співів сумних” та інші оригінальні тексти. Відома Л.Старицька-Черняхівська і численними перекладами лібрето опер (“Аїда”, “Ріголетто”, “Чіо-чіо-сан”, “Фауст”, “Орфей”, “Золотий півник”) та поетичних зразків К.Рилєєва, С.Надсона, Г.Гейне. У її доробку чимало літературно-критичних і театрознавчих праць, рецензій,

мемуарів (“А.Ю.Кримський”, ”Леся Українка”, ”Писання Б.Д.Грінченка”, ”М.М.Коцюбинський”, ”В.І.Самійленко”, ”Спогади про М.В.Лисенка”, ”Двадцять п’ять років українського театру”, ”Микола Карпович Садовський”, ”Спиридон Черкасенко. Поезії”, ”Новини нашої літератури”, ”Українська опера і драма”, ”Літературні Герострати”, ”Ганна Барвінок”, ”Чи знову одурять нас?” та ін.).

Така плідна й різноманітна творча праця не заважала Л.Старицькій-Черняхівській брати участь у суспільно-політичному житті – вона була членом Товариства українських поступовців (ТУП), партії соціал-федералістів, однією з організаторів Центральної Ради, разом з С.Єфремовим, А.Ніковським, В.Прокоповичем входила до Малої ради, стояла біля витоків Союзу Українок, від імені Українського Червоного Хреста допомагала українським полоненим у Польщі, була учасницею Собору української автокефальної православної церкви в Києві 1921 року.

Активну культурну й громадську діяльність письменниці було штучно перервано на початку 1930 року в зв’язку з арештом у сфабрикованій чекістами справі СВУ (Спілки визволення України). З цього часу й аж до смерті вона зазнавала переслідувань і цькувань. Фактично енкаведистами було планомірно винищено весь рід Старицьких – по дорозі на заслання до Казахстану від виснаження й нервового перенапруження померли в товарному поїзді Людмила та її сестра Оксана, а представники молодшого покоління Вероніка та Ярослав загинули в катівнях НКВС. І це здійснювалось на тлі помпезних заходів по вшануванню комуністичною владою пам’яті Михайла Старицького.

Вже з 1930 року періодика рясніє викривальними публікаціями, спрямованими проти “контрреволюціонерів” і “терористів”, “антирадянщиків” і “націоналістів”. Злива наклепів виливається й на Л.Старицьку-Черняхівську. Журналіст М.Берлін у “Літературній газеті” від 15 квітня 1930 року називає квартиру письменниці “кублом суто шовіністичних УНРівських ідей, де мріяли про УНРівські ідеали, з скаженою ненавистю лаяли Радвладу та всі здобутки Жовтня”. Подібні звинувачення, котрі було взято на озброєння енкаведистами, наклали трагічний карб на долю спадщини Л.Старицької-Черняхівської. Лише дещо з нових творів вона змогла опублікувати під прізвиськом своєї сестри Оксани Стешенко, а чимало інших залишились ненадрукованими й загубились, або ж були знищені в лабіринтах НКВС. У різних джерелах згадуються п’єси письменниці “Право на життя”, “Перемога”, “Домінанта”, “Красный петух”, “Страшная барыня”, але сліди цих текстів безнадійно втрачені. Збереглись у рукописах начерки драм “Декабристи”, “Тихий вечір”, але й до сьогодні вони так і не публікувались. Причина замовчування багатьох творів цієї майстрині слова зрозуміла. Досить процитувати одну з “Історій української літератури” минулих десятиліть: *“Боротьба радянських письменників з хвильовізмом, з назадняцькими концепціями “неокласиків”, з глибоко ворожими соціалізові ідейками, що*

протягувались у писаннях учасників підпільної антирадянської “Спілки визволення України” – С.Єфремова, А.Ніковського, Л.Старицької-Черняхівської, М.Івченка – все це була цілком закономірна й необхідна боротьба з ідеологією українського націоналізму, що прагнув до повернення старих, буржуазних порядків” [Історія 1959:97].

Одним з кращих творів письменниці є повість “Діамантовий перстень”, яка була написана в 1929 році, але залишалась неопублікованою 64 роки і з’явилась уперше друком у часописі “Зона” /1993, № 5/, а окремою книгою того ж року у видавництві “Веселка”. У жанровому відношенні повість можна кваліфікувати як історико-пригодницьку. Оповідь ведеться від імені свідка й учасника подій Віталія Романовича Лисенка, який доводився Л.Старицькій-Черняхівській дідом, а знаменитому композиторові Миколі Лисенку – батьком. Повість приурочена 100-річчю польського національно-визвольного повстання 1830 – 1831 рр., містить історичні реалії того часу, окреслює політичну обстановку в Європі. Буквально з перших сторінок твору ми поринаємо в жорстоку атмосферу війни, передану цілком реально самим учасником подій. Оповідач, що є представником давнього козацького роду, яскраво характеризує ворогуючі сторони, відомі історичні постаті Дениса Давидова, Дибич Забалканського, Ридігера, Місієльського та ін. У розповіді ротмістра Лисенка відчувається співчуття до поляків, бо йому, як і кожній чесній людині, огидні були тиранія і жорстокість Російської імперії. Оповідач із захопленням описує героїзм і безстрашність повстанців. Вражаючими є численні ситуації повісті, зокрема взяття міста Володимира-Волинського, бій на Гороховім полі та ін. Поляки боронили свою вітчизну від малого до старого. Своїм завзяттям відважні жінки не поступались чоловіцтву. З богинею війни порівнює Л.Старицька-Черняхівська графиню Стецьку, *“котра стояла серед кімнати бліда, у білій, забризканій кров’ю сукні. То була сукня, в якій красуня мала вийти на банкет, а попала на січу. На шиї горіли діаманти. Чорне волосся спадало до колін, вуста були стиснуті, брови зійшлись грізно над переніссям, очі, чорні од гніву, кресали іскри. В правій руці вона стискала ножа. Полум’я вже лізло в вікна, лизало стелю”* [Старицька-Черняхівська 2000:432]. Такою ж самовідданою інтересам Польщі змальовано й Броніславу – наречену графа Борецького, що керував повстанням. Власне, їхня історія і становить інтимну сюжетну лінію твору, що вдало переплітається з історичною. З долею цих героїв тісно пов’язане й життя оповідача, котрий репрезентує історію діамантового персня.

У повісті Л.Старицької-Черняхівської вдало використано такий сюжетно-композиційний прийом, як спогад. З уст старого сивого діда неквапно ллється оповідь про романтичні пригоди молодих літ. Діамантовий перстень не лише прикраса, а й символ вірності, кохання, вдячності, шани й поваги. Романтична історія цієї коштовності нерозривно

пов'язується з описуваними подіями. Сюжет повісті розвивається по висхідній: таємнича зустріч ротмістра Лисенка з графом Борецьким у лісі, їх поєдинок, невдала спроба втечі Стефана та Броніслави і їх ув'язнення, визволення бранців з підземелля Лисенком, хвилююче прощання героїв, що стали побратимами. Ці ситуації суголосні з епізодами з пригодницьких романів В.Скотта /“Айвенго”, “Квентін Дорвард”/, П. Куліша /“Чорна рада”/. Автор виводить шляхетних героїв, що керуються законами честі й лицарського обов'язку. Художня деталь /діамантовий перстень/ служить з'єднуючою ланкою між епізодами повісті, а водночас і обрамлює твір.

У повісті превалює особистісне авторське начало. Виклад від першої особи надає творові задушевності, щирості. Але це не дозволяє письменниці глибоко розкрити внутрішній світ героїв. То ж вона знову й знову послуговується художніми деталями. Наприклад, портрет героїні Броніслави психологізується за допомогою промовистої деталі – очей: *“Її очі, обведені чорним колом, здавались мені чорними бездонними криницями. Що відбилося в її очах? Здивування, смертельний жах... і радість? Так, радість, я бачив, як спалахнула вона золотою цяточкою на дні цих чорних криниць”* [Старицька-Черняхівська 2000:515]. Переживання оповідача відтворено досить послідовно й часто: *“Серце так колотилося, що, здавалося, щось перехоплювало дихання”*[Старицька-Черняхівська 2000: 469], *“Стримав себе, а в серці мов урвалось щось”* [Старицька-Черняхівська 2000:514], *“Серце впало, мов підбитий птах”*[Старицька-Черняхівська 2000: 515], *“Я кружляв біля брами, мов хижий звір в клітці... Комір душив мене, мундир спирав груди... тому чеканню, здавалось, не буде кінця”*[Старицька-Черняхівська 2000: 518]. У творі також багато ліричних відступів, що засвідчують ставлення героя до зображуваного. Наприклад: *“Її (Броніслави – Г.Н.) героїзм і патріотизм чарували мене. Я почував себе сп'янілим. Думки кружляли вогненным колом круг моєї голови. І що таке це почуття патріотизму, звідки зроста воно, чим наставля волю!? Вона така хороша, молода, багата, щаслива своїм коханням,- все, все віддає, кидається в життя, повне небезпеки й страшних пригод, щоб зрештою вмерти на полі січі, там, де поляки вмирають за отчизну?*

“Отчизна”. В її вустах це слово не було звуком порожнім, я розумів, що в нім було її життя” [Старицька-Черняхівська 2000: 475-476].

Автор уміло поєднує оповідь з діалогом (діалогом-суперечкою, діалогом-описом, діалогом запитань і відповідей та ін.). Наведемо приклад першого з названих різновидів:

“ – Але як козак, як українець маю багато чого закинути вам.

- Що саме?

- Не будемо згадувати минулого: ви самі визнаєте його помилки, - діти не відповідають за батьків... Тепер Польща повстала за свою незалежність,- то є святе право нації, я визнаю його. Але Польща вимагає приєднання до своєї території Волині, Поділля, Київщини. Чи ж це

польська територія, польський нарід? Чи ж то один рік гриміли тут шаблі й лилась кров козацька за свою незалежність?” [Старицька-Черняхівська 2000: 482].

Цілком у дусі оповідної манери подані в повісті “Діамантовий перстень” інтер’єри, пейзажні замальовки. Таким є, наприклад, осінній краєвид: *“Вже був пізній ранок, сірий, ніжний осінній день простелився над парком, він не був похмурий, тільки сумовитий, бо там, за хмарами, почувалось сонце. В очі мені кинулись одразу ясно-зелені газони, квітники, підстрижені дерева, алеї троянд. Тепер, вдень, і сад, і парк визирали ще краще, ніж учора. Листя ще не злетіло з дерев, але осінь уже торкнулася їх своїм пензлем. Купи зелених дерев, багряних кленів здіймалися на зеленому тлі парку і здавалися кавалками дорогої парчі, кинуті на темний килим ”* [Старицька-Черняхівська 2000: 444]. Цей та інші пейзажі свідчать про поетичну душу автора, про його вміння помічати найменші зміни в оточенні.

У створенні відповідного колориту повісті велике значення має вдало дібраний автором загальний тон розповіді. У “Діамантовому персні” вдало поєднуються епічна, драматична й лірична тональності, та все ж, на нашу думку, остання превалує. В рядках твору відчувається невимовний жаль за пройденим життям, нереалізованими мріями і сподіваннями. Таких розміркувань у повісті чимало: *“Як кохала! Та й він веселий, молодий, чи ж не кохав він її? чи не створені вони були одне для одного? Але – він офіцер, вона бідна квітка польова. О, вона побігла б за ним на край світу... Але він не озавсь, вона не сказала.*

І кожне пішло своїм шляхом, а невимовлені слова кохання каменем прикипіли до серця ” [Старицька-Черняхівська 2000: 553].

Або інший приклад: *“Дід змовкнув, сива голова схилилася на груди. В хаті стояла тиша... чути було тільки , як міряв годинник час, радість і горе, життя і смерть...*

І здавалось мені, що сиві сувої минулого, розгорнені дідовим оповіданням, знову згортаються і осідають туди, в ту бездонну бездоню, куди пішли всі людські радості, болі, надії, думки... ” [Старицька-Черняхівська 2000: 555].

Мова повісті “Діамантовий перстень” надзвичайно розмаїта. Багата тропіка й фразеологія засвідчують майстерність автора, глибоке знання лексичних скарбів українського й польського народів. Кожна фраза письменниці видається детально відшліфованою. Словесно-образні формули є точними й ощадними: *“зорі вже грали не так яскраво ”, “замок глянув сліпими очима”, “серце стиснув такий пекучий жаль”, “поза всім впливала вже думка темна, як грозова хмара”*.

Ідейна концепція твору проектувалася на часи Л.Старицької-Черняхівської, коли продовжувалися репресії з боку московської влади,

спрямовані проти національно-культурних і державницьких проявів. Повість була свого роду викликом більшовицькому режимові, що успадкував від царського уряду ті ж механізми гноблення й цькування народів. Безперечно, цей твір Л.Старицької-Черняхівської і на сьогодні не втратив своєї ідейно-художньої вартості, користується популярністю у читачів. За сюжетом повісті, що відзначається неабиякою кінематографічністю, можна було б успішно відзняти історико-пригодницький фільм.

Одним з кращих драматичних творів Л.Старицької-Черняхівської є історична п'єса "Гетьман Дорошенко" – художнє полотно, що реалістично репрезентує картину історичної дійсності другої половини ХУІІ ст. Макроконфлікт драми – боротьба Петра Дорошенка з внутрішніми і зовнішніми ворогами за возз'єднання Правобережної та Лівобережної України. Мікроконфлікт даного твору – в суперечності між особистим і загальним, між серцем і розумом.

У центрі драми трагічна постать гетьмана Дорошенка з його благородними намірами "злучить Україну й до кого Удатися за поміччю". Вірними соратниками героя виступають Яненко, полковниця Шульга, Мазепа (та згодом він переходить у табір Самойловича). Автор акцентує увагу на внутрішній конфліктності характеру Дорошенка. Ця постать найповніше розкривається в монологах та діалогах різного типу. Наведемо приклади монологів:

а) монологи, проголошені персонажем за відсутності інших дійових осіб, характеризують найбільш драматичні ситуації п'єси:

Безлюдний край...Руїна... І над ним

Безщасний гетьман Дорошенко. Тяжкий

Ти, матері прокльон.

І все пішло надарма, все пропало,

Загинуло, і тільки кров зросла

У серці сім колючими тернами.

Ох, ті терни розшарпують життя

І нищать все... [Старицька-Черняхівська 2000:184].

б) монологи, висловлені в присутності інших персонажів, як правило, відповідають емоційним ситуаціям:

...То був

Святої Діви образ. Просто в небо

Дивились ті очі із землі,

Сумні, святі, суворі. Ох, несила...

*Кінь ногу звів і брязнув копитом
У лик святий. Мов хруснуло щось в серці,
Потемніло у очах. Я стерявсь...*

[Старицька-Черняхівська 2000:161].

Трагізм становища героя посилює особиста драма: його зраджує кохана дружина Пріся. Та Дорошенко знаходить в собі сили “залізом збить розбите серце”, бо він “один України заступник”.

Дорошенко символізує оптимізм народу, незламну віру в щасливе майбутнє рідного краю. Перебуваючи в оточеному Чигирині з невеликою кількістю козаків, гетьман іде в танок:

*Ну ж, шпарче грай!
Танцює Дорошенко [...].
Козак вмира, але не йде на ласку*

[Старицька-Черняхівська
2000:180].

Знаменно, що перебуваючи в тюрмі, Л.Старицька-Черняхівська згадала саме цю сцену, що їй допомогло їй вистояти перед слідчими. Не зважаючи на трагічні ситуації драми, письменниця стверджує:

*Ніщо не гине в світі!..
Все ожива, минуле не вмира!*

[Старицька-Черняхівська 2000:61].

Твір успішно виставлявся театром Миколи Садовського, в музичному оформленні М.Лисенка.

Самобутній доробок Л.Старицької-Черняхівської все впевненіше приходить до широкого читачького загалу. Сподіваємось, що й сучасні науковці – літературознавці та мовознавці – відкриють у її різноманітній спадщині чимало цікавого й несподіваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія 1959 – Історія української літератури: У 2 томах.- К.: Вид-во АН УРСР, 1959.- Т.2.- 870 с.

2. Старицька-Черняхівська 2000 – Старицька-Черняхівська Людмила. Вибрані твори: Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари.- К.: Наукова думка, 2000.- 842 с.

Немченко Г.В. До проблеми дослідження творчості Л.Старицької-Черняхівської // Південний архів: Зб. наук. праць. Філолог. науки – Херсон: Видавництво ХДУ. - 2003. –Вип. XXI. – С. 190-194.